FONETICA GENERALĂ ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU. PAGINI INEDITE

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*

Inserată în *Prefața* la volumul tematic *Lingvistică generală și românească* (Ivănescu 1983: 6–7), mărturia unui Ivănescu aflat la momentul deplinei maturități științifice în legătură cu modul cum s-a coagulat, încă de timpuriu (în contextul locului privilegiat care i se acorda domeniului la Universitatea din Iași), concepția sa despre fonetică ne oferă o imagine exactă și cuprinzătoare asupra vastității viziunii ivănesciene (și a metodologiei aferente), care, fundamentată pe teoriile lui A. Philippide, G. Pascu și I. Iordan, se îmbogățește cu puternice accente personale, unele inspirate din A. Meillet și A. Cuny, din Școala neogramaticilor (în special W. Meyer-Lübke), din L. Roudet, P. Rousselot și M. Grammont și, în fine, din reprezentanții structuralismului praghez, ale căror opinii sunt asimilate critic și selectiv. Fundamentându-și teoria cu privire la fonetică pe o polemică savantă cu structuralismul promotor al fonologiei, Ivănescu se dovedește a fi adeptul unui structuralism fonetic de tip „articulatoriu". Astfel, el proiectează existența unui sistem articulatoriu, distinct de sistemul lingvistic și exterior limbii, în măsură să alcătuiască sisteme[1]. Iar sistemul fonologic, privit cu circumspecție în însăși calitatea sa sistemică, se reduce la „un simplu reflex al unor sisteme de articulații", după cum și ceea ce școala lingvistică de la Praga numește *schimbări fonologice* nu reprezintă altceva decât rezultatul „unor tendințe ale articulațiilor" (*ibidem*: 277–278).

G. Ivănescu îi contestă fonologiei autonomia, promovată în cadrul doctrinei structuraliste (cu puncte de plecare în rezultatele școlii lingvistice franceze, mai cu seamă prin F. de Saussure și M. Grammont), reducând-o, cel puțin la începutul carierei sale de cercetător, la statutul de domeniu neindependent, închegat în mod artificial de susținătorii săi într-o anumită zonă a foneticii în sens larg: încă din 1938, când, în unul dintre primele sale studii consacrate științei sunetelor,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] În contrast cu structuralismul „mentalist" pe care îl aplică în morfologie și sintaxă (Ivănescu 1980: 13; cf. Pamfil 2008: 189), Ivănescu admite existența unui sistem articulatoriu exterior limbii, aparținând naturii (cf. Pamfil 2007: 34–35).

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 59–64

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)

Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică[2], abordează, între altele, problematica atât de complexă a configurației domeniului, savantul ieșean susține că între fonetică și ceea ce structuraliștii numesc *fonologie*, științe ale căror arii prezintă coincidențe și identități greu de neglijat, există un raport ierarhic de tip univoc, fonetica înglobând „așa-numita" fonologie. În această etapă, pentru Ivănescu, fonetica apare ca un concept cuprinzător și, în consonanță cu obiectele de studiu pe care se centrează, fatalmente neomogen: astfel, ea este deopotrivă fiziologie (știința „articulațiilor sunetelor sau a pronunțiilor"), acustică (știința „care se ocupă de vibrațiile aerului pe care le produc articulațiile") și, în fine, psihologie (a percepțiilor sau imaginilor acustice rezultate tot din „vibrațiile aerului produse prin vorbire") (*ibidem*: 223). Într-o accepțiune mai restrânsă, după ce din știința sunetelor ca domeniu general se exclud „fiziologia articulațiilor" și „acustica vorbirii" (*ibidem*: 229), domenii deja constituite, care au ca obiect altceva decât sunetul în sine, rezultă tocmai *o fonetică care nu este fiziologie și acustică*, în fapt o știință a sunetelor (echivalentul *fonologiei* din teoriile școlii pragheze), care, crede Ivănescu, până la momentul respectiv nu a fost încă fundamentată teoretic în mod convenabil și care, pe de altă parte, nu justifică prin nimic schimbarea de terminologie propusă de structuraliști. Fiziologia și acustica odată delimitate din „conglomeratul" care este fonetica (*ibidem*: 268), rămâne că noua știință nu s-ar putea ocupa decât de sunet ca „realitate obiectivă", așa cum este el perceput din perspectiva subiectului vorbitor. Astfel conturat, sunetul este proiectat în adevărata lui ipostază de parte constitutivă a limbajului, devenind cu adevărat relevant pentru lingvist.

Dacă, așa cum îl concep structuraliștii, fonemul este o virtualitate, o reprezentare cu funcție distinctivă și dimensiune simbolică, el iese în afara limbajului. Dacă, pe de altă parte, sunetul nu este altceva decât o realizare concretă, imediată, a unei asemenea reprezentări, fiind asociat unei percepții căreia i se refuză valoarea distinctivă și de simbol, ajungem la un nonsens, sugerând, în mod absurd, incapacitatea sunetelor vorbirii de a fi purtătoare de semnificație („n-am mai înțelege nimic din ceea ce auzim", spune Ivănescu – *ibidem*: 236). Noii perechi terminologice, *fonem – fonologie*, i se neagă utilitatea, dar și proprietatea noțională, în condițiile în care delimitarea față de perechea *sunet – fonetică* se întemeiază pe o ipoteză măcar inexactă, aceea că fonemul ar fi exclusiv o realitate psihică, când, de fapt, el acoperă „atât percepția, cât și reprezentarea" sunetului (*ibidem*: 236); or, am văzut că acesta este, la rândul lui, „o realitate obiectivă", căreia i se conferă „o funcție distinctivă și o valoare de simbol" (*ibidem*: 237). Din această perspectivă asupra chestiunii rezultă că, pentru Ivănescu, noua terminologie este goală de conținut, atât timp cât *sunetul* este perfect în măsură să acopere exact aceeași realitate peste care structuraliștii au lipit eticheta de *fonem*.

[2] Publicat în Ivănescu 1938: 55–139 și reluat în Ivănescu 1983: 219–295, textul este considerat de autorul său „articolul cel mai de seamă din volum" (Ivănescu 1983: 7).

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)

În condițiile în care în ideea de *sunet* se confundă trei realități, măcar în parte distincte: articulația, vibrația aerului și sunetul propriu-zis (*ibidem*: 268), noii științe, numită de Ivănescu *știința sunetelor* sau, simplu, *fonetică*, trebuia să i se găsească o definiție mai exactă, care să o delimiteze de fiziologie și acustică, discipline deja (parțial) autonome. Operația de separare în raport cu disciplinele înrudite nu va fi posibilă însă în sens absolut, subliniază profesorul ieșean, întrucât cele trei subdomenii ale foneticii prezintă în mod firesc un set de elemente și de aspecte comune, a căror studiere din trei perspective diferite, dar prezentând anumite zone de suprapunere, ar conduce în mod inevitabil la operații și rezultate parazite. Astfel, alternativa terminologiilor diferențiate, hiperspecializate, precum și a abordărilor corespunzătoare acestora nu se dovedește a fi o soluție viabilă, căci, spre exemplu, „lingvistul nu-și poate permite luxul de a vorbi o dată despre schimbările de sunete și altă dată despre schimbările corespunzătoare ale articulațiilor și ale reprezentărilor și despre audițiile greșite sau incomplete. Ar însemna să se repete în parte" (*ibidem*: 291). Fonetica pură, desprinsă de aspectul său articulatoriu și de cel acustic, nu poate da de una singură răspunsuri la toate problemele, lingvistul fiind adesea nevoit să recurgă la sprijinul fiziologiei articulațiilor și al psihologiei audițiilor și reprezentărilor de sunete, care își probează și își redobândesc astfel, asemenea foneticii, statutul de „lingvistică adevărată" (*ibidem*: 294), care le fusese refuzat de fonologi (*ibidem*: 284). Totuși, Ivănescu dezaprobă ferm imixtiunea fiziologiei în fonologia lui Trubetzkoy și Jakobson și sugerează curățarea acesteia de elementele fiziologice, articulatorii.

Dintr-o remarcă pasageră inserată în *Prefața* deja amintită, aflăm că Ivănescu (*ibidem*: 6) constată în concepția sa lingvistică anumite schimbări (chiar dacă neesențiale: „în genere, n-am renunțat la ideile de atunci") survenite în deceniile scurse de la apariția inițială a textelor antologate și până la publicarea volumului, însă „atât materialul de fapte, cât și interpretarea acestora au rămas aceleași" „chiar când astăzi eu am alte păreri" (*ibidem*). Prin urmare, la aproape o jumătate de secol distanță, perspectiva lingvistului ieșean asupra foneticii se schimbă, fapt semnalat în primul rând prin asumarea deschisă, în spirit specific ivănescian, a „greșelii de a nu numi *sunet* sunetul fizic (complexul de vibrații ale aerului, caracteristice fiecărui sunet) și *fonetică* știința lor, care este o parte a acusticii" (*ibidem*: 8).

Poziției din anii '30, anterior sintetizate, în care pentru Ivănescu, aflat sub influența lui W. Doroszewski, fonemul nu este decât o „realitate fictivă" din moment ce conținutul acestuia, percepția și reprezentarea, nu se află, din punct de vedere structural, într-un raport de simetrie cu realitatea, îi corespunde în deceniul opt al secolului al XX-lea o deschidere spre acceptarea fonologiei ca ramură a lingvisticii, net delimitată de fiziologie și acustică, împreună cu care, totuși, formează „știința foneticii și fiziologiei vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale", ținând deopotrivă de „domeniul științelor naturii" și de „domeniul științelor sociale" (*ibidem*: 8).

Constanta preocupare a savantului ieșean pentru o chestiune plurivalentă precum clarificarea obiectului și a structurii foneticii, cu reveniri și reconfigurări

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)

succesive, sugerează interesul cu totul special pe care îl acorda subiectului. Un text inedit datând din anii '70 ai secolului trecut, *Sunet şi fonem, fonetică şi fonologie*[3] (Ivănescu ms. nr. 52/7[4]), contează ca mărturie prețioasă pentru o etapă a concepției ivănesciene cu privire la fonetica generală care, deşi se află, în linii mari, în continuitate cu poziția din anul 1938, se caracterizează prin anumite mutații doctrinare, marcând un pas semnificativ spre orientarea ilustrată, în 1983, de *Prefața* citată.

În ciuda unanimității opiniilor („toată lumea lingvistică", spune Ivănescu) referitoare la delimitarea radicală „între sunet şi fonem, între fonetică şi fonologie, ca ştiințe ale celor două realități lingvistice", textul menționat – datat 12.07.1972? (ultima cifră, greu lizibilă) şi intitulat inițial, în spirit explicit polemic, *O gravă eroare a structuralismului: distincția între sunet şi fonem, fonetică şi fonologie* (prima parte a fost ulterior barată cu două linii, din titlu rămânând doar structura dublă, cu coordonare simetrică, menționată mai sus) – consemnează conservarea poziției sceptice a autorului, care nu ezită să formuleze obiecții împotriva curentului structuralist, ba mai mult, împotriva opiniei dominante în epocă: „am ajuns la concluzia că această distincție este eronată şi terminologia care o însoțeşte trebuie să sufere o modificare" (Ivănescu ms. nr. 52/7: 1^{r}). De fapt, dacă fonologia studiază fonemul, „echivalentul psihic al sunetului", urmează că fonetica „se ocupă de o realitate materială, care este în afara limbajului", or, Ivănescu nu poate admite greşeala „de a se refuza semnului lingvistic [...] caracterul lui material" (*ibidem*: 1^{v}). Privilegiind, ca şi în urmă cu 40 de ani, perspectiva vorbitorului, el contestă temeiul ideii de funcție complementară, invocată de structuralişti pentru a demonstra că perechi precum *ă–e* sau *î–i* nu sunt altceva decât variante poziționale ale unuia şi aceluiaşi fonem; astfel, asocierea acestora, „în conştiința indivizilor vorbitori", cu „reprezentări şi idei diferite", devine un argument pentru existența, în acest caz, a unor foneme independente, care, prin multiplicare, sugerează o coincidență între numărul fonemelor şi cel al sunetelor şi, implicit, o suprapunere referențială (*ibidem*: 3^{r}). O excepție precum imparitatea de inventar între foneme şi sunete în cazul alofonelor condiționate contextual ale lui *n* (apical în *nu*, velar în *încă*, spirant în *însă*)[5] este rezolvată tot pe seama individului vorbitor, astfel de diferențe fiind prea subtile pentru a pătrunde în conştiința acestuia (*ibidem*: 4^{r})[6].

[3] Care are ca prototip comunicarea intitulată *Son et phonème*, prezentată la Colocviul Internațional de Fonologie din Bucureşti, 20–23 septembrie 1965; pentru varianta publicată, vezi Ivănescu 1966.

[4] Manuscrisul conține şase file în manuscris, numerotate de autor pe o singură parte (*recto*), cea cu scrisul compact. Pe *verso* apar intervenții ulterioare şi completări, nedatate, mai mult sau mai puțin substanțiale, cu trimitere (prin semne grafice speciale) la textul propriu-zis.

[5] Care nu se supun raportului de comutare (Ivănescu spune: „o variantă apare în condițiile în care nu apar celelalte", *ibidem*: 4^{v}).

[6] Pentru o discuție mai nuanțată, dar care conduce la aceeaşi concluzie, vezi Ivănescu 1983: 263–266. Aici, autorul admite existența fonemului (pe care îl numeşte în continuare *sunet*), deşi exclusiv în cazul sunetului care se poate pronunța izolat, şi este de părere că ar trebui ca „celelalte forme ale aceluiaşi sunet să fie numite *variante combinatorii*" (*ibidem*: 266).

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)

Criticii adresate în 1938 structuralismului praghez, care, în descrierea fonemelor, recurge în mod excesiv la elemente articulatorii, îi succedă în 1972 rezerva formulată cu privire la tendința fonologiei americane de a implica în abordările sale particularitățile acustice „care se reflectă în conștiința noastră într-un anumit fel" (*ibidem*: 4^{r}–5^{r}). Ambele modele de analiză fiind imprecise prin aceea că transgresează limita specificității domeniului, intrând în aria foneticii și a sunetului, Ivănescu se întreabă dacă *fonologia* și *fonemul* își justifică existența conceptuală. Spre deosebire de atitudinea din trecut, radical orientată spre respingerea conceptelor structuralismului praghez, noua poziție este totuși mai concesivă, asimilându-le (*și* în virtutea constatării resemnate că deja s-au impus în lingvistică) paralel cu perechea terminologică *fonetică – sunet*, înțeleasă în sens restrâns: o fonetică pură, care nu este fiziologie și acustică, respectiv *sunetul* propriu-zis, „utilizat de limbaj", „spre deosebire de celelalte sunete" („vibrația aerului" și „articulația" – *ibidem*: 5^{r}).

Astfel, *fonemul*, căruia i se recunoaște avantajul preciziei referențiale, „este bine să fie menținut în lingvistică", dar numai ca dublet terminologic pentru *sunet* („în alternare" cu acesta) și „exact cu același sens" (*ibidem*). Din distincția structuralistă *sunet – fonem*, Ivănescu reține ideea de opoziție între „sunetul material, deci ca vibrație a aerului", și sunetul „ca realitate psihologică și spirituală", „ca realitate a conștiinței individuale și sociale" (*ibidem*). Cât despre știința corespunzătoare, aceasta „nu s-ar putea separa într-o ramură extralingvistică, care s-ar ocupa cu sunetul întrucât nu pătrunde în conștiința noastră și o ramură lingvistică care s-ar ocupa cu sunetul întrucât el pătrunde în conștiința noastră" (*ibidem*: 6^{r}). Pledând pentru cuprinderea în lingvistică nu doar a „sunetului ca realitate a conștiinței noastre", ci și a „faptului material exterior conștiinței" („sunetul fizic", precum și „mișcarea articulatorie care îl produce"), noua abordare ivănesciană face din toate aceste ipostaze ale *sunetului* obiectul *foneticii*, pentru care *fonologia*[7] nu este altceva decât un sinonim contextual („termenul *fonologie* [...] poate rămânea, dar cu exact același sens"– *ibidem*: 6^{r}).

Denunțat drept simplă (și inutilă) inovație terminologică, vocabularul structuralist pare să fie mai curând tolerat decât asumat și, într-un demers țintind acuratețea exprimării, cu intenție normativă, este pus în umbra unor construcții „îndreptățite și clare pentru toată lumea", precum *din punct de vedere al sunetului fizic (ca vibrație)*, *din punctul de vedere al articulației*, *din punctul de vedere al conștiinței individului vorbitor* etc., care, aflate într-un raport de corespondență relativă, disproporționată, cu expresiile *din punct de vedere fonetic* sau *din punct de vedere fonologic*, sunt recomandate insistent în numele rigorii și al preciziei.

Întregind perspectiva asupra concepției lui G. Ivănescu cu privire la fonetica generală, manuscrisul *52/7* are meritul de a lumina zone mai obscure ale studiului său fundamental în domeniu (*Constituirea unei fonetici...*). În directă corelație cu poziția ivănesciană cu privire la *sunet* – în egală măsură „sunet propriu-zis",

[7] Nu însă și *fonemica* (*ibidem*: 6^{r}).

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)

„utilizat de limbaj", „vibrație a aerului" și „articulație" –, *fonetica*, pe care savantul o proiectează ca pe un hiperconcept, nu poate să nu înglobeze, pe lângă știința sunetelor propriu-zisă, fiziologia și acustica; astfel, pentru accepțiunea cea mai strictă și mai pură a perechii terminologice clasice *fonetică – sunet*, agreată de Ivănescu, conceptele de *fonologie* și *fonem* apar doar ca niște reflexe structuraliste echivalente, iar lipsa de legitimitate a existenței lor în câmpul terminologic al lingvisticii este compensată, deși într-o mică măsură, doar de caracterul lor univoc.

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu ms. nr. 52/7 = G. Ivănescu, *Sunet și fonem, fonetică și fonologie*, manuscrisul nr. 52, dosarul 7, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 55–139.

Ivănescu 1966 = G. Ivănescu, *Son et phonème*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", III, p. 75–79.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Timișoara, Editura Facla.

Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»", A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional.

GENERAL PHONETICS IN THE VIEW OF G. IVĂNESCU. UNPUBLISHED PAGES

ABSTRACT

This paper outlines the view of G. Ivănescu on general phonetics, as illustrated in the manuscript 52/7, which completes the author's perspective on this subject and sets light on more obscure areas of his fundamental study in the field (*Constituirea unei fonetici...*). In direct correlation with Ivănescu's view on *sound* – to the same extent "sound *per se*", "used by language", "air vibration" and "articulation" –, *phonetics*, which the scholar projects as a hyper-concept, has to comprise, besides the science of sounds *per se*, physiology and acoustics. Hence, for the strictest and purest meaning of the classic terminological pair *phonetics – sound*, the concepts of *phonology* and *phoneme* are mere equivalent structuralist reflexions, while the lack of legitimacy of their existence in the terminological field of linguistics is compensated – though to a lesser extent – only by their univocal character.

Keywords: *Ivănescu, phonetics, sound, phonology, phoneme.*

BDD-A1160 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:51 UTC)